

Doktor Christian H. Kälin

Obywatelstwo i prawa człowieka.

Od praw ekskluzywnych i powszechnych do praw globalnych.

Streszczenie

Moja rozprawa doktorska stanowi prawnofilozoficzną krytykę napięcia pomiędzy rzekomo uniwersalnymi prawami człowieka a obywatelstwem. Bada także, czy pojawienie się postnarodowych modeli obywatelstwa, których celem jest oddzielenie praw człowieka od obywatelstwa, skutecznie przewycięża napięcia między tym, co uniwersalne (wielokulturowość; uniwersalne prawa człowieka; wartości postnarodowe) a partykularne (obywatelstwo; granice; wartości narodowe i różnorodne narracje lokalne).

Praca pokazuje, że dopóki w dyskursie na temat praw człowieka istnieje napięcie między człowieczeństwem a obywatelstwem, mówienie o uniwersalnych prawach człowieka, uniwersalnej godności ludzkiej czy uniwersalnej sprawiedliwości społecznej jest normatywnie nieprawomocne. Obecny system podziału świata na suwerenne narody, które wykorzystują prawa dotyczące obywatelstwa i imigracji, aby wyróżnić się i chronić od innych, jest sam w sobie niezgodny z koncepcją powszechnych praw i godności człowieka oraz sprawiedliwości społecznej.

Koncepcja człowieczeństwa opartego na rozumie wyklucza szeroką gamę jednostek. W przeszłości wykluczał niewolników, kobiety, robotników, Afroamerykanów, a dziś wyklucza nielegalnych imigrantów, zbiorowe grupy ludzi – na przykład obywatele Palestyny w Izraelu, ludność tubylczą i tak dalej. Nawet osoby posiadające formalny status obywatelstwa nie zawsze mają taką samą zdolność do korzystania ze swoich praw.

Problemem jest nie tylko przestrzenne zróżnicowanie korzystania z praw wzmocnionych obywatelstwem, ale także nieefektywność i niejednoznaczność praw człowieka oraz ich ekskluzywny charakter. Ktoś jest osobą niższego lub wyższego stopnia, w zależności od tego, czy jest obywatelem. Człowiekiem stajemy się poprzez obywatelstwo, a podmiotowość opiera się na tej luce — różnicy pomiędzy człowiekiem uniwersalnym a obywatelem państwa.

Rozprawa bada filozoficzną naturę pojęć stanowiących fundament idei praw człowieka. Główną prezentowaną ideą jest to, że dyskurs o prawach człowieka opiera się na różnych metanarracjach, które tworzą napięcia między ludzkością a obywatelstwem, oraz że dyskurs o prawach człowieka reprezentuje doktrynę partykularną o uniwersalistycznych roszczeniach. Metanarracje są konstruowane społecznie, politycznie i historycznie, dlatego nie można ich mierzyć prawdą i fałszem. W rzeczywistości odzwierciedlają one różne relacje władzy i struktury władzy. Metanarracje opisują dorobek polityczny, społeczny, historyczny czy kulturowy w oparciu o spójną, monolityczną, jednowymiarową perspektywę, która staje się dominującym, powszechnie akceptowanym punktem widzenia w dyskursie publicznym.

Główne pytania badawcze podjęte w ramach tej pracy to:

- Filozoficzna analiza rzekomej uniwersalności praw człowieka;
- Kwestionowanie powszechnych praw człowieka na gruncie ontologicznym, epistemologicznym i aksjologicznym;
- Filozoficzne korzenie idei uniwersalnego człowieczeństwa opartego na rozumie;
- Filozoficzne podejścia do idei godności człowieka;
- Ludzkość a obywatelstwo: napięcia pomiędzy tym, co globalne i lokalne;
- Zderzenie wartości postnarodowych i narodowych;
- Rekonceptualizacja etyki, na której opierają się prawa człowieka i rozwój idei sprawiedliwości społecznej, która nie opiera się na esencjalistycznej koncepcji człowieczeństwa.

Choć problem rzekomo uniwersalnych praw człowieka jest szeroko dyskutowany, kwestia filozoficznych korzeni napięcia pomiędzy człowieczeństwem a obywatelstwem nie została jeszcze dostatecznie zbadana. Choć niektóre prace eksplorują to napięcie, nie oferują one filozoficznej analizy ekskluzywnego charakteru głównych koncepcji, na których zbudowana jest idea praw człowieka. Zidentyfikowanie założeń metateoretycznych, na których opiera się idea praw człowieka, jest niezbędne do ponownego przemyślenia dyskursu o prawach człowieka. Szerszym celem tego projektu jest wniesienie wkładu w merytoryczne badania transformacji natury praw człowieka i obywatelstwa w świetle wyzwań postnarodowego i postmodernistycznego dyskursu polityczno-filozoficznego.

W rozdziale pierwszym przeanalizowane zostały filozoficzne korzenie koncepcji człowieczeństwa, na których opiera się idea praw człowieka. W tym rozdziale pokazano, że koncepcja człowieczeństwa jest abstrakcyjna i ekskluzywna oraz że koncepcja praw człowieka w rzeczywistości konstruuje to, kim i jak człowiek staje się człowiekiem. Pojęcie człowieczeństwa nie obejmuje wszystkich (jak twierdzi *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka*), lecz jedynie ograniczoną grupę ludzi. Dlatego też pojęcie człowieczeństwa, wywodzące się z dziedzictwa filozofii klasycznej, chrześcijaństwa i oświecenia, wymaga ponownego zbadania. Koncepcja człowieczeństwa zawsze wykluczała wiele jednostek. W starożytnej Grecji instytucję niewolnictwa uzasadniano wiarą w absolutną wyższość Greków nad ludami nie-greckimi. W idealnym państwie Platona tylko niewielka grupa ludzi cieszy się prawem do godności ludzkiej. Według Platona istnieją trzy klasy obywateli: władcy, żołnierze i producenci. Platońska koncepcja sprawiedliwego stanu jest analogiczna do jego koncepcji duszy. Obydwa mają charakter hierarchiczny. Według Arystotelesa istotą człowieka jest zdolność do etycznego życia. Chrześcijaństwo dokonuje ostrego rozróżnienia między chrześcijanami i poganami – tym, co powszechne i to, co szczególne, tym, co niebiańskie i ziemskie. Chrześcijaństwo w nowy sposób określiło pozycję człowieka w świecie i nadało nowy sens ludzkiej egzystencji. Chrześcijaństwo opiera się na dualistycznym spojrzeniu na człowieka, składającego się z dwóch części – ludzkiej duszy z jednej strony i ludzkiego ciała z drugiej. Filozofia oświeceniowa utożsamia podmiotowość białego człowieka z kategorią człowieczeństwa z wyłączeniem niewolników, kobiet, dzieci i cudzoziemców. Dokumenty dotyczące praw człowieka definiują ludzkość jako pojęcie abstrakcyjne, uniwersalne, ponieważ opierają się na idei abstrakcyjnego obywatela promowanej przez projekt oświeceniowy. Filozofowie oświeceniowi uniwersalizowali człowieka, ignorując różnice kulturowe, religijne, polityczne i inne. Na *Deklarację Praw Człowieka i Obywatela* wpłynęła koncepcja człowieka

określona przez filozofów Oświecenia. Deklaracja ta głosi naturalne, niezbywalne i święte prawa człowieka, które należy szanować, ponieważ ludzie rodzą się i pozostają wolni i równi w prawach. K. Marks, F. Nietzsche i S. Freud kwestionują oświeceniową ideę podmiotowości. H. Arendt krytykuje ideę człowieczeństwa wykorzystywaną w dokumentach dotyczących praw człowieka. Przedstawiciele myśli poststrukturalnej i postmodernistycznej dążą do dekonstrukcji pojęć człowieczeństwa i podmiotowości politycznej, na których opiera się dyskurs o prawach człowieka.

Rozdział drugi przygląda się filozoficznym i historycznym korzeniom pojęcia godności ludzkiej i pokazuje, że godność nie stanowi uniwersalnej wartości moralnej, jak podkreśla to *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* i inne dokumenty dotyczące praw człowieka. Wielu autorów ostrzega przed celowym i nieświadomym manipulacyjnym wykorzystywaniem godności przez określone doktryny, które wykorzystują godność ludzką do przedstawiania zaściankowych i kontrowersyjnych idei jako prawd uniwersalnych, oczywistych i niepodważalnych. Pomimo szerokiego stosowania, znaczenie pojęcia godności ludzkiej jest w dużej mierze niepewne. Pojęcie godności ludzkiej nie wywodzi się z dyskursu prawnego, lecz jest wprowadzane do dokumentów praw człowieka i różnych konstytucji bez jasnych definicji. Pojęcie godności człowieka ma znaczącą historię filozoficzną, którą należy wziąć pod uwagę badając znaczenie tego pojęcia. Doprecyzowanie pojęcia godności ludzkiej w dyskursie prawnopolitycznym wymaga zatem analizy tego pojęcia na przestrzeni dziejów filozofii.

Rozdział ten bada także koncepcję godności ludzkiej poprzez idee starożytnych filozofów greckich, Cyserona, Seneki, chrześcijaństwa, humanistów średniowiecznych i renesansowych, Kanta i filozofów współczesnych. Jednym z głównych celów tego rozdziału jest zrozumienie, w jaki sposób filozofia zbudowała ideę racjonalnego i autonomicznego człowieka, która jest podstawą współczesnej koncepcji godności ludzkiej. W rozdziale tym zbadano, czy pojęcie godności ludzkiej ma znaczenie filozoficzne niezależne od niektórych doktryn, a także zbadano, czy filozoficzna koncepcja godności ludzkiej odzwierciedla napięcia pomiędzy tym, co uniwersalne (ludzkość), a tym, co szczególne (obywatelstwo, kultura, religia).

W rozdziale trzecim analizowana jest koncepcja uniwersalności praw człowieka oraz problem oddzielenia uniwersalnych praw człowieka od obywatelstwa. Rzekomo uniwersalne prawa człowieka również stoją przed wyzwaniem hermeneutycznym – są odmiennie interpretowane i stosowane w różnych społeczeństwach. Na przykład prawo do wolności słowa jest realizowane odmiennie w USA, Francji i krajach islamskich. Prawo dotyczące praw człowieka przyznaje, że prawo do wolności wypowiedzi może być ograniczone względami porządku publicznego i moralności. Jednak rząd próbujący przestrzegać międzynarodowego prawa człowieka do wolności wypowiedzi nie otrzymuje żadnych konkretnych wskazówek. Nie wydaje się zatem możliwe skonstruowanie merytorycznej metanarracji, która byłaby w stanie sprostać wymaganiom naszych różnych tradycji, a jednocześnie miałyby uniwersalne zastosowanie. W polityce światowej nadal istnieją binarne opozycje, takie jak globalna/lokalna, transnarodowa/narodowa, Zachód/Wschód i tak dalej. Uniwersalne prawa człowieka nigdy nie zostały w pełni zrealizowane w praktyce ze względu na kontrast pomiędzy porządkiem międzynarodowym a państwami narodowymi, powszechnymi prawami człowieka i obywatelstwem oraz aspektem globalnym i narodowym/lokalnym. Widać to wyraźnie na przykładzie kryzysu praw człowieka w Afganistanie, kryzysu praw człowieka w Birmie i wyzwania Chin wobec międzynarodowych praw człowieka.

W rozdziale czwartym badamy, czy pojawienie się postnarodowych modeli obywatelstwa, których celem jest oddzielenie powszechnych praw człowieka od obywatelstwa, skutecznie przezwycięża napięcia między tym, co uniwersalne (globalne), a tym, co szczególne (lokalne). Pokazuje, że pojęcie podmiotowości politycznej, na którym opierają się postnarodowe koncepcje obywatelstwa, wymaga, aby było skuteczne, postmodernistycznej koncepcji tożsamości politycznej. Obywatelstwo postnarodowe opiera się na idei wielokrotnego członkostwa obejmującego złożone systemy obowiązków i praw, a także na wielowarstwowej koncepcji tożsamości obejmującej aspekty globalne, regionalne, narodowe i lokalne. Postnarodowe koncepcje obywatelstwa opierają się na osobowości, a nie na narodowości. Chociaż obywatelstwo postnarodowe przeszło od podkreślania wspólnej narodowości do podkreślania wspólnego człowieczeństwa, zachowało modernistyczną ideę tożsamości, która definiowała obie kategorie jako monolityczne. W ten sposób obie kategorie – człowieczeństwo i obywatelstwo – mają charakter wyłączny. To wielowarstwowe pojęcie tożsamości może służyć jako podstawa nowej kultury obywatelskiej, która nie opiera się na jednej uniwersalnej wielkiej narracji, ale obejmuje różne narracje.

Rozdział piąty rozwija nową teorię globalnych praw człowieka, której celem jest przezwyciężenie napięć między tym, co globalne (powszechne prawa człowieka, ludzkość itp.), a tym, co lokalne (obywatelstwo, partykularne tożsamości i wartości). Opisuje nową koncepcję kultury obywatelskiej i filozoficzną regułę etyczną, na której opierają się wszystkie globalne prawa człowieka. Celem tego rozdziału jest przełamanie powiązania pomiędzy dyskursem na temat praw człowieka a ekskluzywną, modernistyczną koncepcją obywatelstwa. W rozdziale tym podjęto próbę reinterpretacji zachodniej kultury obywatelstwa i praw człowieka oraz oddzielenia jej od uniwersalistycznego, metafizycznego światopoglądu Oświecenia, który stworzył dychotomię między człowieczeństwem (uniwersalnymi prawami człowieka) a obywatelstwem. Pomysł Davida Helda dotyczący odbudowy demokracji we współczesnym porządku globalnym, wzmocniony podejściem Marthy Nussbaum opartym na możliwościach, został podkreślony tutaj, jako posiadający potencjał, który może pomóc w ponownym przemyśleniu koncepcji uniwersalnych praw człowieka. Zaprezentowano koncepcję praw człowieka Johna Rawlsa, która wpisuje się w rozwiązanie rekonstrukcji idei uniwersalnych praw człowieka. W przeciwieństwie do dokumentów dotyczących praw człowieka, koncepcja praw człowieka Rawlsa uznaje dynamiczną i kontekstualną naturę praw człowieka. Aby zrekonstruować współczesny dyskurs na temat praw człowieka, należy oprzeć się na kontekstualnie zorientowanym i hermeneutycznym podejściu do praw człowieka. Dzięki temu możemy opracować nową teorię globalnych praw człowieka opartą na różnych perspektywach kulturowych, a także uwzględnić różne konteksty, poglądy i okoliczności w dyskursie na temat praw człowieka. Wykazano, że globalne prawa człowieka mogą stanowić akceptowalny na całym świecie standard, a zatem realistycznie wykonalny i bardziej zgodny z systemem wyłącznego obywatelstwa państwowego, które pozostaje skutecznym źródłem praw człowieka.

Kraków, 04.12. 2023

